

Középkori városaink erődjellegetnek kialakulása.

A polgári telepések régebbi elnevezése „hospes” volt, ami a szó értelmezése szerint idegenből jött embert jelentett. A „Ritus explorandae veritatis” 1903. évi kiadásában számos olyan szöveget találunk, ahol a hospes szó idegenből jött ember megjelölésére szolgált. A 165. lapon olvasható 31. számú feljegyzés szerint, a szolnoki várjobbágyok Angelust jobbágytársuknak vallották, amivel szemben a nevezett igazolta, hogy latin hospes fia és teljesen szabad ember (se filium Latini hospitis esse et absolute liberum). A 199. lapon olvasható 127. számú feljegyzés szerint, Samu szolnoki várjobbágy Pousát jobbágytársának vallotta, amivel szemben a nevezettnek sikerült igazolni, hogy német származású szabad ember (dixit se esse liberum et Teutonicum genere). Ezek szerint a hospes fogalmához az idegen származáson kívül a szabadság is hozzátartozott, ami az idők folyamán úgy módosult, hogy tekintet nélkül a származásra, a szabadság jellemezte a hospes, s a hospes elnevezés immár nem a származás, hanem a jogállapot megjelölésére szolgált. IV. Béla király 1240. szeptember 10-i oklevelében¹ a barsi vár alatt megtelepedett magyar és német hospesekről (hospites nostri tam Hungarici. quam Teutonici) van szó, akik később összeolvadtak. Ezzel szemben Vácott tartósan megmaradt a nemzetiségek szerinti elkülönülés, mert a város 1468 február hó 23-án kelt oklevelében² a magyar és német városrész bírájáról és esküdt polgáraitól esik szó (judex juratique utriusque civitatis tam Teutonicalis quam Ungaricalis), s ez Visegrádon is így volt, amint Nagy Lajos király 1343 szeptember 26-án kelt okleveléből látható.^{2a}

Ami a hospesek jogállását illeti, Kálmán király I. törvénykönyvének 80. szakasza szerint, a hospes elnevezés olyan emberek megjelölésére szolgált, akik idegen földet műveltek (qui in terris laborant alienis) s ezek Tagányi megállapítása szerint³ a liberi denarii elnevezésű adó fizetésére voltak köte-

¹ Wenzel VII. k. 105. l.

² Magyar Sion I. k. 634. l.

^{2a} Gróf Zichy okmánytár XII. k. 20. l.

³ Vázlatok a régebbi Árpádkor társadalomtörténetéből = Társadalomtudomány 1922. évf. 214. s. kk.

lezve. Ezek az idegen földek rendszerint várföldek voltak, amint a várföldek és vendégnépek kapcsolata számos példával igazolható: 1258-ban terra ville Swk hospitum Teutonorum castris Nitriensis,⁴ 1256-ban villa hospitum castris Posoniensis nomine Jablan,⁵ 1291-ben terra hospitum castris nostri Castriferrei de Hidegud Alber vocata.⁶ A vendégnépek tehát közel állottak a várjobbágyokhoz s ezért volt az utóbbiakkal annyi perük jogállásukat illetően. A szolgai jellegű vármunkák alól a várföldeken megtelepedett vendégnépek fel voltak mentve, amint a dobrunai vendégnépek számára kiadott 1254 augusztus 30-i királyi kiváltságlevél⁷ kifejezetten megállapította, hogy a vendégnépek nem tartoztak vármunkát végezni (sicut alii hospites nostri liberi ab opere et servitiis castris habeantur exempti). Ezzel szemben megállapítható, hogy a várjobbágyokhoz hasonlóan, a vendégnépek is katonáskodni tartoztak, sőt Freisingi Ottó megállapítása szerint⁸ ezek közül került ki a magyar királyok testőrsége (latus principis ambiunt). IV. Béla király 1241 február 27-én a zamari vendégnépek számára kiállított kiváltságleveléből tudjuk p. o.,⁹ hogy német földről beköltözött szabad emberek voltak (homines libere conditionis, qui de Teutonia descendunt causa hospitandi) s 6 mansionként egy jól felszerelt katonát voltak kötelesek a trencsényi várispán zászlaja alatt hadba küldeni (de sex mansionibus unum militem armis bellicis optime preparatum cum comite de Trinchin mittere tenentur).

IV. Béla király nagyszámú kiváltságlevelet adott ki a vendégnépek számára, amely kiváltságlevelek az önkormányzati élet alapjául tekintendők. E kiváltságlevelek nagy részében megtalálható a katonaállítási kötelezettség, amely rendszeren azon feltételhez volt kötve, hogy az uralkodó személyesen is részt vegyen a hadjáratban. Ez a katonaállítási kötelezettség nem volt egyformán megszabva s rendszeren a vendégnépek lélekszámához és vagyoni erejéhez igazodott. Jellegzetesnek tekinthető azonban II. Endre királynak a szatmári német vendégek számára kiadott 1230. évi oklevelének azon kijelentése, hogy német szokás szerint (more Saxonum) tartoztak katonáskodni s ez a kötelezettség bírjukra is (villicus ipsorum armatus) kiterjedt.¹⁰ A többi kiváltságlevelben ez utóbbi kötelezettség nincs kiemelve, való-

⁴ *Hazai okmánytár* VII. k. 459. l.

⁵ *Hazai okmánytár* II. k. 270. l.

⁶ *Wenzel* 12. k. 305 l.

⁷ *Hazai okmánytár* VII. k. 77 l.

⁸ *Mon. Germ. Hist. Scriptorum* XX. k. 364. l.

⁹ *Hazai okmánytár* VI. k. 40 l.

¹⁰ *Fejér* III. 2. 212. l.

színű azonban, hogy ott is fennállott. IV. Béla király 1258. évi oklevele szerint,¹¹ a nagyszombatiak minden 100 mansio után egy jól felszerelt katonát voltak kötelesek állítani (de centum mansionibus unum militem omnibus necessariis militaribus honestissime preparatum), a karakói és krapundorfi vendégek IV. Béla király 1258 február 12-i oklevele szerint,¹² 4 páncélos katonát (cum quattuor militibus loriceatis) ugyanannyi lóval és két sátorral, a barsi vendégnépek IV. Béla király 1240 szeptember 10-i oklevele szerint,¹³ minden 100 mansio után egy katonát, a zágrábi vendégnépek IV. Béla király 1242 november 16-i oklevele szerint¹⁴ tíz katonát, a körmendiek IV. Béla király 1244 október 28-i oklevele szerint¹⁵ minden 15 mansio után egy páncélos lovas, a pesti vendégnépek (hospites nostri de Pesth) IV. Béla király 1244 november 26-i oklevele szerint¹⁶ 10 jól felfegyverzett katonát, a korponaiak IV. Béla király 1244 december 15-i oklevele szerint¹⁷ a lakosság számarányának megfelelő számú katonát, a nyitraiak pedig IV. Béla király 1258 szeptember 2-i oklevele szerint¹⁸ 12 katonát állítottak. Ez a katonaállítási kötelezettség a későbbi uralkodók, nevezetesen V. István és IV. László királyok okleveleiben is megtalálható még; V. Istvántól kezdve azonban már a katonaállítási kötelezettség alóli felmentésekkel is találkozunk. A győri vendégnépeket V. István király 1271-ben¹⁹ szegénységük címén (quia paupertas ipsorum nobis constitit evidenter) mentette fel e kötelezettség alól, miután előzetesen elrendelte a győri várba való átköltözésüket. Ugyancsak V. István király 1272-ben²⁰ a felszászi vendégeknek azon kiváltságot adta, hogy nem voltak kötelesek katonát állítani (ad nullum exercitum nostrum ire vel mittere milites teneantur), ami ellenkezett az addigi gyakorlattal és minden valószínűség szerint a győriekéhez hasonló okra vezetendő vissza.

Nagy Lajos király uralkodásának kezdetén tűnnek fel nálunk először a zsoldos katonák, ami nyugati hatásra mutat. Ezzel egyidejűleg az uralkodó már nem vette igénybe a vendégnépek katonaállítási kötelezettségét, hanem e helyett zsoldosok tartása címén megadóztatta a városokat. Bizonyossága ennek Nagy Lajos király 1343 április 24-én kelt ok-

¹¹ *Fejér* IV. 1. 133 l.

¹² *Teleki okmánytár* I. k. 4. l.

¹³ *Wenzel* VII. k. 103 l.

¹⁴ *Fejér* IV. 1. 258 l.

¹⁵ *Hazai okmánytár* VI. k. 42. l.

¹⁶ *Fejér* IV. 1. 526 l.

¹⁷ *Fejér* IV. 1. 529 l.

¹⁸ *Fejér* IV. 2. 455 l.

¹⁹ *Fejér* V. 1. 147 l.

²⁰ *Fejér* V. 1. 176 l.

levele,²¹ mellyel a kőszegi polgárokat felmentette azon adó fizetése alól, amit a jelen esztendőre zsoldosok tartása címén kivetett (anno in presenti pro stipendiariorum sumptibus super ipsos per nos impositum). E mellett bizonyít továbbá az Ars notarialis egyik oklevélszövege is (Formulae solennes 44), mely szerint Nagy Lajos király a zsoldosok költségeinek fedezésére (pro stipendiariis nobiscum ad dictum actum iter arripientibus) egyik városra négyszáz márkát vetett ki, amit a polgárok kérésére utóbb kétszáz márkára mérsékelte. Amint a városi polgárság gazdaságilag megerősödött, városuk védelmére maguk is tartottak zsoldosokat, de e mellett a fegyveres polgárság is résztvett a város védelmében. Erzsébet királyné 1439 december 23-án kelt oklevelével felhatalmazta az eperjesi polgárokat,²² hogy a királyi adó terhére 100 gyalog zsoldost fogadjanak (centum pedites stipendiarios vulgo drabant), kik a várost ellenséges támadással szemben megvédelmezzék (pro custodia vestra et eiusdem civitatis). Kassa városának 1464 március 7-én az eperjesiekhez intézett leveléből²³ kitűnik, hogy a kassaiak Eperjes védelmére zsoldosokat küldtek (unser Söldner bis daher in ewer Stadt gehalten haben). Szapolyai Jánosnak 1465 január 7-én Bártfa városához intézett leveléből²⁴ ismét arról értesülünk, hogy a város zsoldosait az ellenség Szepesremetén szétverte. Hain Gáspár krónikája szerint²⁵ a lőcseiék 1528-ban 100—150 zsoldost voltak kénytelenek tartani (bald 100—150 je mehr als weniger Söldner halten müssen) s ugyanezen krónikaíró szerint,²⁶ 1532-ben szemlét is tartottak zsoldosaik felett (lustrarunt stipendiarios suos). Ezek a zsoldosok azonban nem váltak be²⁷ s 1533-ban valamennyit elbocsátották. Helyettük maga a polgárság vette át a város védelmét, s előbb városrészenként, utóbb céhenként rendelték ki a polgárokat az erődítmények védelmére. A bányavárosok 1544-ben védelmi szövetséget kötöttek egymással: e célra zsoldosokat fogadtak s a zsoldos had számára külön hadiszabályzatot alkottak.^{27a} Egyszóval katonai szempontból a magyarországi városok polgárai nem maradtak a nemesség mögött s erődítményeik útján olyan biztonságot teremtettek, hogy ellenséges támadás esetén a vidéki nemesség is itt keresett és talált oltalmat. Különösen a török veszedelem adott erre alkalmat s a pozso-

²¹ *Fejér* IX. 1. 109. l.

²² *Iványi*: Eperjes levéltára 118. l.

²³ *Iványi*: id. m. 183. l.

²⁴ *Iványi*: Bártfa levéltára 240. l.

²⁵ Szepesmegyei tört. társulat kiadása 35. l.

²⁶ Id. h. 52. l.

²⁷ Id. h. 61. l.

^{27a} *Demkó*: Felsőmagyarországi városok 89. l.

nyi kamara 1647 október 5-én a magyar kancelláriához intézett felterjesztésében hangsúlyozottan kiemelte, hogy veszedelem esetén a nemesség családjával és vagyonával a városokba szokott menekülni (cum liberis et uxoribus ac substantia alia tempore ingruentis necessitatis se recipiat), ami arra vall, hogy a vidéki nemességnek a városokba költözése elég korán megkezdődött.²⁸

Az 1241. évi tatárjárás nagy pusztítást végzett a királyi várak alján megtelepedett vendégnépek sorában, aminek ellensúlyozására IV. Béla király több helyen a várakba telepítette át a megmaradottakat. Így történt Esztergomban, ahol IV. Béla király 1249 március 15-én kelt oklevele szerint,²⁹ a várbeli királyi palotát azért kapták meg az esztergomi érsekek, hogy a felszabaduló várbeli területet a polgárság vehesse igénybe (totum residuum intra muros castris civibus donavimus). Ez a megoldás az állandó jogviták miatt nem bizonyult kielégítőnek s IV. Béla király 1256 december 17-én kelt okleveléből³⁰ tudjuk, hogy a polgárságot eredeti települési helyére kellett visszaköltöztetni. Ugyanez történt Székesfehérváron is, mert IV. Incze pápa 1250 július 9-én kelt oklevelével³¹ felhatalmazta a székesfehérvári káptalant, hogy visszavehesse azokat a házakat és telkeket, melyeket az ottani polgárság IV. Béla királytól kapott akkor, mikor a várba telepítette át őket (habitatores castris Albensis in idem castrum transferri fecisset). Győrben V. István király 1271. évi oklevelével³² telepítette át a váraljai vendégnépeket a várba (hospites nostros de Jaurino ad castrum transferre Jauriense) s egyesítette őket a győri püspök és káptalan népeivel (commiximus populos episcopi et capituli Jauriensis), a győri várnépekkel, a szolgagyőri vendégekkel, a királyi tárnokok és a keresztes lovagok népeivel, valamint Szent Adalbert falu népeivel olymódon, hogy mindannyian a győri várban lakjanak s ugyanazon kiváltságokkal éljenek. Az uralkodó szándéka aligha valósult meg teljesen, mert még 1391 október 31-i oklevelük is a váron belül és kívül letelepedett polgárok nevében (universi civis regales intra et extra castrum Jauriense commorantes) van kiadva. A soproni vendégeket IV. László király 1283-ban erősen megróttá azért, mert a soproni várból kiköltöztek s nyílt területen telepedtek meg (et in rure continue residerent). III. Endre király pedig egyenesen megparancsolta, hogy kiváltságaik elvesztésének

²⁸ *Kancelláriai levéltár*. Litterae Camerae anni 1647. nr. 3.

²⁹ *Knauz*: Monumenta I. k. 376. l.

³⁰ *Knauz* id. m. I. k. 439. l.

³¹ *Theiner* I. k. 208. l.

³² *Fejér* V. 1. 147. l.

terhe alatt költözzenek vissza a soproni várba.³³ Ez a folyamat az Anjouk uralkodása alatt úgy módosult, hogy magukat a polgári településeket kezdték megerősíteni. I. Károly király 1331 április 24-i oklevelével³⁴ arra kötelezte a barsi polgárokat, hogy városukat fából készült erődítménnyel vegyék körül (munimine sive opere ligneo debeant circumdare). Ugyanazon uralkodó 1336-ban kelt oklevelében³⁵ azon feltétel alatt mentette fel a kőszegi polgárokat a királyi adó fizetése alól, hogy városukat fallal fogják körülvenni (muros dicte civitatis nostre Kewseg construere et munimentis bonis solidare deberent et tenerentur). Az 1351. évi decretum mindenesetre már nagyobb számmal talált ilyen megerősített polgári településeket, mert csak így volt értelme a decretum azon intézkedésének, mely a fallal körülvett városok polgárait a kilenced fizetése alól felmentette.

A királyi városok megerősítését Nagy Lajos király folytatta, kinek okleveleiből már azon felfogás sugárzik ki, hogy a városi rangra emelés együtt járt a város megerősítésével. Szakolcát 1372 október 6-án kelt oklevelében³⁶ újonnan alapítandó városnak (civitas nostra de novo fundanda) nevezi az uralkodó s más fallal körülvett királyi városok hasonlatosságára (ad instar aliarum civitatum regalium muratarum) szervezi, amely célból a polgárokat a falak számára szükséges alapok ásására, mészégetésre és kőfaragásra kötelezte. (Cives fossata pro fundamento dicti muri effodere et aperire, cementum concremari facere, lapides excidere teneantur.) Ámbár Eperjes város megerősítését Nagy Lajos király már 1370 december 28-án elrendelte,³⁷ 1374 május 1-én³⁸ mégis posztókereskedési kiváltsággal kellett a polgárságot az uralkodó rendeletének végrehajtására bírni, sőt 1378 május 21-én diósgyőri építómesterét küldte ki az uralkodó e célból.³⁹ Úgy látszik, hogy Nagy Lajos király rendelkezései még mindig nem hozták meg a kívánt eredményt, mert Zsigmond király ismételten kénytelen volt ez ügyben rendeleteket kiadni. 1404 február 12-én kelt oklevelében⁴⁰ ugyanis megemlíti, hogy a város megerősítésére rendeletet adott ki (muro circumdari et aliis fortaliciis lapideis et ligneis firmare com-

³³ *Hazai okmánytár* II. k. 25. l.

³⁴ *Anjoukori oktár* II. k. 527. l.

³⁵ *Fejér* IX. t. 109. l.

³⁶ *Podhraczký: Privilegia juraque* 235. l.

³⁷ *Gábor: Megyei intézmény* 231. l.

³⁸ *Iványi: Eperjes levéltára* 36. l.

³⁹ *Iványi id. m.* 38. l.

⁴⁰ *Iványi id. m.* 60. l.

miserimus). Minthogy pedig a város polgárai nem voltak hajlandók az erődítési munkálatokban résztvenni (circa reparationem muri et aliorum operum eiusdem civitatis se opponerent), 1405 június 13-án kénytelen volt utasítani a városi tanácsot,⁴¹ hogy kényszerítse a polgárokat erre, mert a város erődítményeit helyre akarja állíttatni (in muro et aliis suis ruinis reformetur et reparatur). Ez utóbbi kijelentés arra látszik utalni, hogy Eperjes erődítményei 1378 és 1404 között megrongálódtak. Szakolcával és Eperjessel egyidejűleg történhetett Bártfa megerősítése is, mert Nagy Lajos király 1370 március 8-án kelt oklevelében⁴² már megerősített városként (civitatem nostram munitam Bartfa vocatam) emlegeti.

Új fejezetet nyitott meg a magyar városok történetében az 1405 április 15-én kiadott decretum minus, amely szerint az uralkodó a városok megerősítését rendelte el. 1405 április 15-én Zsolna számára kiadott kiváltságlevelében⁴³ úgy állítja be e rendelkezést, mintha az a városi követek kívánságára történt volna. (Nunciorum etiam et legatorum predictorum pari et unanimi voluntate cingi volumus.) Ugyanakkor Kiszzeben város számára kiadott kiváltságlevelében⁴⁴ az ellenséges pusztítások okául az erődítmények hiányát jelölte meg s ezek ellensúlyozására tartotta szükségesnek a városok megerősítését. (Muro solemniori et fossatis cingi volumus et circumdari decernimus.) Végül Kőrös város megerősítésére is (muro solemni et fossatis ac aliis oportunis seu necessariis munitionibus in loco et per ambitum seu circuitum per cives ipsius ad hoc eligendum circumferencialiter cingi volumus) ugyanakkor adott ki rendeletet az uralkodó,⁴⁵ aminek a rendelet szerint az volt a célja, hogy a polgárok nyugodtan élhessenek s ellenséges támadással szemben meg tudják magukat oltalmazni (bene forciati ac muniti amoenitate pacis adversus hostiles impetus in eodem tute possint residere). A rendelkezés bevezetéséeként ugyanis a régi krónikákra hivatkozva elmondja az uralkodó, hogy az országot ismételten elpusztította az ellenség, előbb a bessenyők és tatárok, utóbb pedig a törökök, s ez csupán azért történt, mert nem voltak megerősített városaink (ob muratarum civitatum seu municionum carenciam), ahova a nép veszedelem esetén menekülhetett volna (ubi se recludere valerent). 1405

⁴¹ *Iványi* id. m. 63. l.

⁴² *Fejér* IX. 4. 230. l.

⁴³ *Fejér* XI. 535. l.

⁴⁴ *Katona* XI. k. 661. l.

⁴⁵ *Podhraczký*; Privilegia juraque 253. l.

július 2-án pedig⁴⁶ Kolozsvár városát egyenjogúsította az uralkodó a többi királyi várossal (aliis civitatibus regni nostri totaliter liberis adaequando), miután a város megerősítését már előzetesen elrendelte (per nos iam murari murisque, turribus, moeniis, fossatis et aliis fortalitiis et propugnaculis fortificari dispositam). Mindebből az következik, hogy 1405-től kezdve nyugati mintára nálunk is az volt a helyzet, hogy a királyi városok egyszersmind erődítményekké lettek, melyek védelméről a polgárság tartozott gondoskodni. Utolsónak maradt e téren a középkori szabad királyi városok sorában Pest városa, aminek az volt az oka, hogy hosszú időn át Buda külvárosának tekintették s önállóságra csupán Zsigmond király uralkodása alatt tett szert. Aeneas Sylvius 1444-ben még azt írta róla, hogy teljesen nyílt s falusi jellegű telepedés s még kimagaslóbb épületei sincsenek. (Neque muris cinctus, neque magnificis domibus exaedificatus, villae speciem gerit.) Oláh Miklós 1536-ban készült „Hungaria“ című munkája azonban már fallal körülvett városnak mondja s ezek a falak a város 1541. és 1542. évi ostromai alatt kitűnő szolgálatokat tettek a védőknek. 1541 március 20-tól április 4-ig ugyanis tekintélyes török sereg ostromolta a Ferdinánd pártján állott várost s ámbár a János-párti budai vár magyar őrsége is együtt működött az ostromlókkal, eredményt mégsem tudtak elérni. 1542 szeptember 28-tól ismét hatalmas német sereg ostromolta az immár török kézbe jutott várost. de ez alkalommal a budai vár török őrsége az ostromlótak oldalán állott s a német zsoldosok lázadása azt eredményezte, hogy Pest városa nem jutott az ostromlók kezére.⁴⁷

Mikor I. Lajos király 1351 december 11-én kelt decretumával a kilencedszedési jogot szabályozta,⁴⁸ ez alól a fallal megerősített városokat kivette (exceptis civitatibus muratis). A fallal meg nem erősített városok természetesen kötelesek voltak a kilencedet beszolgáltatni s ezek kilencedével a nevezett városok földesurai szabadon rendelkeztek. Zsigmond király 1394-i oklevelével p. o.⁴⁹ az ugocsamegyei nemeseket hatalmazta fel arra, hogy Nagyszőlős város kilencedét beszedjék. A kilencedszedési jog törvényes szabályozásáról Hóman Bálintnak az a véleménye,⁵⁰ hogy annak „1351. évi megállapítása csak törvényes elismerése volt

⁴⁶ Zimmermann: Urkundenbuch III. k. 346. l.

⁴⁷ Gárdonyi: Pest városa a középkor alkonyán = Tanulmányok Budapest multjából VI. k. 6. s kk.

⁴⁸ Fejér IX. 1. 41. s kk.

⁴⁹ Fejér X. 2. 193. l.

⁵⁰ Magyar történet III. k. 134. l.

a gyakorlatban hosszú fejlődés eredményeként kialakult állapotnak.“ Ez a vélemény azonban csupán akkor lenne helytálló, ha az ott hangsúlyozott fejlődést okleveles adatokkal lehetne igazolni. Ez azonban alig igazolható, de nem igazolható Hóman Bálint azon megállapítása sem, hogy néhol a terményszolgáltatások mértéke messze meghaladta a későbbi kilencedet.⁵¹ Ellene mond ennek az 1351. évi decretum vonatkozó rendelkezésének a fogalmazása is, mert egy szóval sem emlékszik meg az addigi terményszolgáltatások megszűntetéséről, már pedig, ha azokat változtatni volna fel, ezt alig hallgatta volna el. Éppen ezért elfogadhatóbbnak látszik Pór Antalnak a régibb történetírók nyomán járó véleménye,⁵² amelyet úgy lehetne helyesebben megfogalmazni, hogy a kilenced behozatala a földesurakat katonaállítási terheik elviselésére kívánta alkalmasabbakká tenni. Igazolni látszik ezt az 1351. évi decretum szövegének azon része, mely a kilencedszedési jogot a földesurak szolgálatkésztségének emelésével hozza kapcsolatba (ut ipsi regnicolae nostri nobis fidelius possint famulare), már pedig a katonaállításon (banderium) kívüli földesúri szolgáltatásokról nincs tudomásunk. De még világosabban kitűnik a kilencedszedési jog rendeltetése I. Lajos király 1370 augusztus 1-én kelt rendeletéből,⁵³ mely a kilencedszedésre vonatkozó rendelkezés megújítását kifejezetten a nemesi felkeléssel hozza kapcsolatba (prompta fidelitatis constancia assurgere valeant atque possint). Az idézett rendelet Győr vármegye földesuraihoz van intézve, de Fejér Codex diplomaticusából⁵⁴ ugyanezen rendeletnek Somogyvármegyéhez intézett változatát is ismerjük: semmi kétségünk sem lehet tehát affelől, hogy ez a rendelet országos érvényű volt s mindeu vármegye megkapta. Az 1370. évi rendelet azzal indokolja az 1351. évi decretum idevágó rendelkezésének megújítását, hogy az idők folyamán a rendelkezések meg szoktak változni (propter temporum varietates plerumque statuta variantur) s ezért most már örökérvényűnek (perpetuo statuimus) mondja ki, hogy a jobbágyokkal rendelkező földesurak (possessiones et jobagiones habentibus) kötelesek jobbágyaik gabona- és bortermésének kilencedét a saját használatukra beszedni (pro se recipere, exigere et extorquere debeant et teneantur), ellenkező esetben az uralkodó fogja azt a saját számára beszedetni. Ez az utóbbi rendelkezés

⁵¹ Magyar történet III. k. 133. l.

⁵² Magyar Nemzet Története III. k. 189. l.

⁵³ Hazai okmánytár III. k. 189. l.

⁵⁴ IX. 7. 305. l.

mutat rá legvilágosabban a teher új voltára, mert ha csupán meglevő teher törvényes szabályozásáról lett volna szó, akkor azt hangsúlyozta volna a decretum, hogy a kilenced az addigi terményszolgáltatások helyére lép s nem kellett volna azzal fenyegetni a földesurakat, hogy a beszédés elmulasztása esetén az uralkodó fogja a kilencedet beszédtetni.

Ha ilyen értelemben fogjuk fel a kilencedet, akkor teljesen érthetővé válik számunkra az 1351. évi decretum azon része, mely a fallal körülvett királyi városokat felmentette e teher alól. A városok megerősítése, az erődítmények karbantartása és védelme ugyanis éppen elegendő katonai természetű terhet rótt a polgárságra, más hasonló természetű teherrel sujtani nem lett volna méltányos. Ezenkívül számbaveendő az is, hogy a kilenced behozatala a jobbágyok nélkül gazdálkodó nemesek számára egyáltalán nem jelentett előnyt, pedig katonáskodni ezek is kötelesek voltak. A jobbágyok nélkül gazdálkodó nemesekhez lettek hasonlóká a városi polgárok, mikor a kilenced fizetése alól felmentést nyertek. Ez a felmentés azonban csupán a városok területére szorítkozott, ha a városi polgár a város területén kívül szerzett birtokon gazdálkodott, itt már köteles volt megfizetni a kilencedet, s ez alól csupán külön kiváltságlevéllel nyerhetett felmentést. Igazolható ez Nagy Lajos király 1371 szeptember 5-én kelt oklevelével,⁵⁵ melyben a pozsonyi polgárokat azon indokolással mentette fel a város területén kívül termelt gabonájuk és boruk után esedékes kilenced fizetése alól, hogy a város a közelmúltban teljesen leégett.

Hogy a fallal körülvett városok kilencedet valósággal nem fizettek, azt Buda város esetével igazolhatjuk, melynek törvénykönyvében (198. szakasz) ez nyilvánvalóan fel van tüntetve (Daß newnte ist man auch nit schuldig). Ez a kiváltság tehát az összes szabad királyi városok közös tulajdona volt, amint ez Kolozsvár példájával igazolható, melynek polgárait Zsigmond király 1409 március 25-én⁵⁶ azon indokolással mentette fel a kilencedfizetés kötelezettsége alól, hogy a többi erdélyi szabad királyi város polgáraival egyenlőkké tétessenek (ut cum aliis civitatibus regni nostri liberis et presertim in dictis partibus nostris Transsilvanicis existentibus equali gaudeant libertate). Ezenkívül Mátyás király 1464 június 13-án⁵⁷ a szabad királyi várossá tett Mezőkövesdet azon indokolással mentette

⁵⁵ Fejér IX. 4. 239. l.

⁵⁶ Zimmermann: Urkundenbuch III. k. 476. l.

⁵⁷ Tóth-Szabó: Cseh-huszita mozgalmak 445. l.

fel a kilencedfizetés kötelezettsége alól (nonas ullo unquam tempore solvere teneantur), hogy a többi szabad királyi várossal azonos kiváltságai legyenek (quibus alie civitates nostre libere in hoc regno nostro use fuissent et gavise).

Kezdetben a kilencedmentesség azt a célt szolgálta, hogy a városi polgárságot erődítmények építésére és azok védelmére alkalmassá tegye, lényeges alkotó eleme lett tehát annak a folyamatnak, mely a nyílt polgári településeket erődítményekké alakította át még ott is, ahol azok várak közelében épültek. Az erődítmények építése és karbantartása kétségtelenül teher volt a polgárság számára, de lényegesen fokozta biztonságérzetét és elősegítette a polgári munka felvirágzását. Ezek a megerősített városok nem csupán külső támadásokkal szemben bírtak értékkel, hanem a királyi hatalomnak is erős támaszaivá lettek, amely a városi polgárság hűségére mindig számíthatott.

A megerősített városok az első erőpróbát a huszita betörések idején állották ki, amikor egyrészt mentsvárakul szolgáltak a vidéki népesség számára, másrészt megakadályozták az ellenség terjeszkedését. 1428-ban a határszéli Szokolcát sikerült ugyan könnyűszerrel elfoglalniok, Pozsonyt azonban már eredménytelenül ostromolták s meg kellett elégedniök a városfalon kívüli épületek elpusztításával.⁵⁸ 1432-ben Nagyszombatot foglalták el, de ez csupán azért sikerült, mert a polgárság nem tanusított elég óvatosságot a városkapuk őrzésében.⁵⁹ 1433-ban Késmárkot támadták meg s sikerült is a megerősített várost hatalmukba keríteni, amely ezután támaszpontul szolgált számukra.⁶⁰ Mindezek arra indították Zsigmond királyt, hogy a városok védelmére fokozottabb gondot fordítson s ne bízza azokat kizárólag a fegyveres polgárságra. Jobban megviselték a városi erődítményeket a XVII. század utolsó évtizedeinek beháborúi, amikor is ismételten pusztulásnak voltak kitéve. Hain Gáspár krónikájából (408. l.) tudjuk, hogy Lőcsét 1672 október 8-tól 17-ig a felkelők ostromolták, s nagyobb károkat csupán azért nem okozhattak az erődítményekben, mert nem voltak megfelelő ostromágyúik. Bártfa város erődítményeit 1675 július 19-én teljesen leszerelték a császáriak (ward die Stadt Bartfeldt wehrlos gemachet), s ágyúit és lőszerkészletét Kassára szállították.⁶¹ Ugyanekkor Eperjes városának nem csupán ágyúit, fegyvereit és lőszerkészletét szállították Kassára,

⁵⁸ Tóth-Szabó id. m. 91. l.

⁵⁹ Tóth-Szabó id. m. 112. l.

⁶⁰ Tóth-Szabó id. m. 117. l.

⁶¹ Hain 417. l.

hanem az erődítmények lerombolását is megkezdték (die Türme an der Standtmauern abzubrechen). Ezt az eljárást a krónikaíró azzal indokolta, hogy a város a császáriakkal szemben ellenállást tanúsított (weil sie sich Ihrer Majestät Völkern opponieret), megtorlásként alkalmazták tehát. Lőcsét 1685 december 5-től 11-ig ostromolták a császáriak⁶² s szívós ellenállás után a védősereg kénytelen volt feladni a várost. Az ostrom alatt nem csupán az erődítmények rongálódtak meg, hanem a város is teljesen leégett. 1684 szeptember 6-án a császáriak rajtaütéssel Kisszebet foglalták el s a védősereg 112 magyar katonáját levágták. Ugyanakkor Bártfa ellenállott a császáriak ostromának⁶³ s csupán 4 napi kemény ellenállás után adta meg magát. A legerősebb ostromot azonban Eperjes állotta ki 1685 július 20 és szeptember 9. között, aminek részleteit élénk színekkel festette meg az egykorú kéziratos eperjesi krónika.⁶⁴ A szívós ellenállás annyira felingerelte az ostromló császári sereg parancsnokát, hogy a védősereg meghódolása után le akarta romboltatni a város összes erődítményeit s csupán 52.000 forint váltságdíj (taxa moeniorum) lefizetése ellenében volt hajlandó elállani a terv végrehajtásától. Ez a váltságdíj olyan súlyos terhet rótt a polgárságra, hogy kénytelen volt malmaikat és szőlőbirtokait zálogul lekötni, ami a város jövedelmi forrásait érzékeny módon lepassztotta.⁶⁵ Mindezek után el lehet képzelni, hogy milyen állapotban voltak a felsorolt városok erődítményei a XVII. század végén.

Ezzel szemben figyelemreméltó jelenség, hogy a városi tisztújítások vezetésére kiküldött királyi biztosok számára készült 1690 december 15-én kelt utasítás különös súlyt helyezett a városkapuk és falak (portae et muri civitatis) karbantartására, ami az előadottak után nem lehetett könnyű feladat. A szepesi kamara még 1716 november 4-én is azzal indokolta a tisztújítási biztosok kiküldésének szükségét, hogy alig van olyan város, amelynek erődítményei kifogástalan állapotban lennének. A tisztújítási biztosok jelentéseiből mégis inkább arra lehet következtetni, hogy a városok erődítményeit megviselték ugyan a közelmúlt viszontagságai, védelemre azonban még mindig alkalmasak maradtak.

Az 1691. évi soproni biztos a városfalakat és a városfalakon elhelyezett ágyúkat rendben találta (tormenta in

⁶² *Hain* 505—507. II.

⁶³ *Hain* 513. I.

⁶⁴ Múzeumi kézirattár, Quart. Germ. 94.

⁶⁵ *Litterae Camerae anni 1691. nr. 4.*

suis locis apte accomodata), kifogást emelt azonban a vár-
 árok állapota ellen, mert az részben el volt izzaposodva,
 részben pedig náddal volt benőve. A belső városon kívül,
 a külső város is fallal volt körülvéve, a külső város 5 kapu-
 ját 2—2 ember őrizte, a belső város két kapujára pedig
 8—8 muskétás ügyelt. A belső város egyik kapuját estén-
 ként maga a polgármester zárta be, másik kapuját pedig
 a fiatalabb tanácsnokok egyike.⁶⁶

Az 1691. évi pozsonyi biztos szintén a várak álla-
 pota ellen emelt kifogást, nevezetesen a Szent Mihály-kapu
 melletti várárkot lögyakorlatok tartására használták fel,
 a polgárok (jaculationes servari ab antiquo solebant), a
 déli oldalon elvonuló várak pedig annyira megtelt föld-
 del, hogy alig volt benne víz. Az uralkodó rendeletére 6
 kisebb ágyút a várba vittek át, s ezek visszaadását a pol-
 gárság ismételten sürgette. A várfalakon elhelyezett ágyúk-
 ról és egyéb védelmi eszközökről a biztos jelentéshez csa-
 tolt kimutatás számolt be, aminek az ad különös értéket,
 hogy az ágyúk öntési évét és az öntőmester nevét is magá-
 ban foglalja. Az ágyúk nagyobb része még a XVI. század
 folyamán készült, 3 kétfontos ágyút Wolff Hess öntött
 1550-ban, 4 kisebb ágyút Michael Tobler 1555-ban, s a leg-
 újabb öntésű ágyúk is 1647-ben készültek, a polgárság te-
 hát nem nagyon igyekezett lépést tartani a technika fejlő-
 désével.⁶⁷

Az 1691. évi szentgyörgyi biztos jelentése arra mutat,
 hogy a város erődítményei még nem készültek el teljesen.
 Azt írja ugyanis, hogy a keleti és déli falak sarok- és köz-
 benső bástyákkal voltak felszerelve, de a falakhoz tartozó
 faerkélyek még nem készültek el (de facto eodem ambitu
 carent). A nyugati fal építését megkezdték ugyan, de még
 nem érte el a szükséges magasságot. A negyedik oldalon tel-
 jesen hiányzott a városfal; csupán egyszerű földsánc védte
 a várost, amelyen keresztül kényelmesen lehetett ki- és be-
 járni. A hiányzó falak felépítéséhez és a városkapuk kijavi-
 tásához mintegy 2000 forintra lett volna szükség, ami nem
 állott a polgárság rendelkezésére. A három városkapu kö-
 zül kettőt egy-egy ember őrzött, a harmadik azonban őri-
 zetlenül állott. (Litt. Camerae anni 1692. nr. 3.)

Az 1697. évi kőszegi biztos nagy elismeréssel nyilatko-
 zott a városi erődítmények állapotáról s kívánatosnak tar-
 totta, hogy más városok is hasonló gondot fordítsanak erő-
 dítményeik karbantartására (optarem, ut reliquae etiam ci-
 vitates in negotio munitionum ita provisae forent). Körül-

⁶⁶ Litterae Camerae anni 1691. nr. 8.

⁶⁷ Litterae Camerae anni 1691. nr. 9.

belül 10 ágvújú és nagyszámú lőfegyverük volt, vas- és ólomgolyóval, valamint lőporral, ólommal és kénnel bőségesen el voltak látva. Különösen azonban a várfal mentén elhelyezett puskaműves műhelyt tartotta a biztos jelentés figyelemreméltónak, amely minden szükségessel bőségesen fel volt szerelve.⁶⁸

Az 1697-ben Késmárkon járt biztos nagy gondot fordított az erődítmények vizsgálatára s lelkére kötötte a polgárságnak, hogy ügyeljen azok karbantartására. Ezek az erődítmények ugyanis elég rossz állapotban voltak s felszerelésük is fogyatékos volt. Csupán két nagyobb, háromfontos ágyút talált az egyik toronyban, két- és egyfontos ágyújuk azonban több is volt. Voltak olyan bástyáik, amelyek egyáltalán nem voltak felfegyverzve. Minthogy a szomszédos lengyel területen kóborló katonák sok kárt tettek a kisebb városokban és az elzálogosított 13 szepesi várost is fenyegették, fokozottabb gondosságot ajánlott és szemlére rendelte ki a fegyveres polgárságot, amely zászlók alatt, 4 szakaszban vonult fel előtte.⁶⁹

Az ugyanakkor Lőcsén járt biztos jelentésében nem emlékezett meg az erődítmények állapotáról, a jelentéshez azonban csatolta az erődítményeken és a fegyvertárban elhelyezett fegyverek és lőszerak leírását. (*Litterae Camerae anni 1697. nr. 2.*) E szerint az alsó kapun és a szomszédos bástya közötti szakaszon a várofsfal meg volt rongálva (*murus ruinas agit*), a vargák tornya rossz állapotban volt (*murus ruinosus*), a takácsok tornyának fedélzete hiányos volt (*tectum est foraminosum*), a kerékgyártók tornyában a város engedélyével a vármegye gabonakészlete volt elhelyezve s ugyanez volt a helyzet a Gross-Scharfeck elnevezésű toronyban is s a torony szomszédságában álló fal meg volt rongálva, a nyergesek tornya melletti erődítmény (*propugnaculum*) pedig összeomlással fenyegetett. Mindebből arra lehet következtetni, hogy az erődítmények állapota kifogásolható lett volna, a biztos azonban nem tartotta szükségesnek azt külön kiemelni. A városi fegyvertár az iskola alatt volt elhelyezve s felszerelése igazán gazdag volt, ami indokoltá tette, hogy a biztos jelentésében nem hívta fel a figyelmet az erődítmények fogyatkozásaira. Ezek az erődítmények a császáriak 1710—11. évi ostroma alatt nagyon jó szolgálatot tettek a védőknek, mert az erős ágyúzás ellenére is tartani tudták azokat, pedig a Klein Scharfeck nevű bástya, amely lőportárul szolgált, az ostrom alatt felrobbant, a Menhard-

⁶⁸ *Litterae Camerae anni 1697. nr. 16.*

⁶⁹ *Litt. Camerae anni 1697. nr. 2.*

kapu tornya pedig elpusztult. Mindezek ellenére csupán hosszas ostrom után sikerült megtörni a védelmet s a város birtokába jutni.⁷⁰

Az 1709. évi szakolcai királyi biztos egyenesen felhívta a kamara figyelmét a városi erődítmények siralmas állapotára,⁷¹ amelyek részben az ágyúzás, részben pedig robbantás következtében teljesen elpusztultak (ad extremam ruinam inclinatae) s a polgárság nem volt képes azok helyreállítására, minek következtében a felkelők könnyűszerrel kifoszthatnák a várost (si rebellium peditatus intentionaretur eandem civitatem expilare, de facili id fieri poterit). Véleménye szerint az erődítmények helyreállítására a morvákat kellene kötelezni, mert kizárólag ezek okozták a pusztulást. Hivatkozik Staremborg Guidobald tábornokra, aki rosszalását fejezte ki a pusztulás felett s egyenesen azt követelte, hogy a morvák költségén (expensis Moravorum) építsenek a város feletti magaslaton új erődöt a város védelmére. Megerősítette ezt az 1724. évi szakolcai biztos jelentése,⁷² aki kifejezetten a morvák rovására írta az erődítmények pusztulását, amely olyan nagyméretű volt, hogy a pozsonyi oldalon a városfalaknak nyomuk sem maradt (a parte Posoniensi maiori in parte per longitudinem solo aequati).

Az 1714. évi lőcsei biztos a város pusztulását annak tulajdonította, hogy a kuruc védősereg Heister tábornokkal szemben makacs ellenállást tanúsított (sub obsidione Heisteriana propter vanam et perfidam militiae Rakocianae resistantiam), minek következtében sok ház elpusztult.⁷³ Míg a házak jelentős része a pusztulás miatt még a jelentés időpontjában is üresen állott, addig az erődítményeket jórészt rendbehozták, csupán két bástya fedelét hordta el a vihar s az ostrom alatt felrobbantott bástya szorult még helyreállításra (sub obsidione pulveribus piriis eversum propugnaculum indigeret reparatione).

Az 1714. évi kőszegi biztos jelentése szerint⁷⁴ a város erődítményei annyira tönkrementek, hogy helyreállításukra a polgárság nem volt képes, mert már is túlságosan el volt adósodva. Kiegészíti ezt az 1716. évi királyi biztos jelentése,⁷⁵ mely szerint a város a kuruc felkelés tartama alatt kétszer is teljesen leégett és a polgárság minden vagyonát elvesztette (sub Rakocianis motibus tota civitas binis vicibus in flam-

⁷⁰ Demkó: Lőcse története I. k. 174. l.

⁷¹ Litterae Camerae anni 1709. nr. 8.

⁷² Litterae Camerae anni 1725. nr. 15.

⁷³ Litterae Camerae anni 1714. nr. 20.

⁷⁴ Litterae Camerae anni 1714. nr. 20.

⁷⁵ Litterae Camerae anni 1716. nr. 29.

mas abierit miserique cives omnia sua amiserint). Ezzel szemben az 1723. évi királyi biztos már rendben találta az erődműveket,⁷⁶ csupán a lőportorony és a felső kapu melletti városfal szorult még javításra, aminek költségeit összesen 100 forintra becsülte.

A középkori városi erődművek sorsát nyomon kísérhetjük a XVIII. század folyamán gyorsan fejlődő Pest városánál, ahol az erődművek eltávolítását éppen a város fejlődése tette szükségessé. Bél Mátyás 1737-ben kiadott „Notitia Hungariae novae” című munkájában⁷⁷ még azt olvassuk, hogy a pesti városfal szilárd anyagból épült ugyan (operis solidi quidem), katonai szempontból azonban teljesen értéktelen. Bél Mátyás véleményét megerősíteni látszik az, hogy a kuruc felkelés tartama alatt nem ostrommal, hanem rajtaütéssel kísérelték meg a város elfoglalását s csupán a polgárság éberségén múlott, hogy katonai helyőrség hiányában is meg lehetett hiusítani a támadást. A „Notitia Hungariae novae” megjelenése idejében a városi élet a falakon belüli területre szorítkozott, a külvárosok építését még meg sem kezdték (suburbia nulla), amit az is bizonyít, hogy az 1741 április 14-iki tanácsulési jegyzőkönyv tanúsága szerint, teljesen be akarták tiltani a városfalakon kívüli építkezést, a polgárság viszont az adózók számának szaporítása érdekében szorgalmazta azt. A városi tanács álláspontját az 1754 március 28-án kelt határozat tünteti fel, amellyel a városfal külső részén tervezett építkezést azon indokolással tiltotta el, hogy ez csökkentené a város biztonságát, s ellenkezők a fennálló szabályokkal (an oder nechst einer Fortifications-Mauer zu bauen hauptsächlich ausser der Stadt gefährlich und wieder alle gute Staats-Regeln wäre). Még 1772 november 28-án is húzódozott a tanács a városfal mentén fekvő területeknek házhelyek céljaira leendő értékesítésétől s álláspontját azzal indokolta, hogy a városalapítók nem ok nélkül erősítették meg a városokat (vetusti urbium conditores fundatum utique rationem habere debuerint, cum pomoeria civitatum, imo jura quoque pomoeriorum constituerint). Pedig ebben az időpontban már alaposan megindult a külvárosok fejlődése, egyelőre azonban kellő távolságban épültek a városfalaktól, nem veszélyeztették a város biztonságát.

Lényegesen megváltozott a helyzet 1783 után s innen számítható a külvárosok erőteljesebb fejlődése, valamint az erődítmények fokozatos eltűnése is. A külvárosok fejlődése miatt ugyanis a mai Kossuth Lajos-utca torkolatában állott polgári lövöldét életbiztonsági okokból át kellett he-

⁷⁶ Litterae Camerae anni 1723. nr. 22.

⁷⁷ III. k. 108. l.

lyezni s az e célra szolgált területet házhelyek céljaira értékesítették. Ekkor kezdték meg a városfal mentén elhúzódo területek beépítését, miáltal a városfal lassanként teljesen eltűnt. Ezzel kapcsolatosan több helyen áttörték a városfalat, hogy a belső város és a külvárosok között összeköttetést teremtsenek. A városfalak eltűnése után egyideig még a városkapuk emlékeztettek a város addigi erődjellegére, de a fejlődő polgári élet ezeket is egymásután elsodorta. Ezek a városkapuk a város erődjellegének megfelelően hatalmas építmények voltak, homlokzatuk 8 ölet, oldalméretük 2 ölet tett ki s egy 1772 november 6-án készült jelentés szerint teljesen egyformán épültek. Elsőnek a mai Vörösmarty-tér közelében állott Váci-kaput bontották le, amiről az 1789 június hó 29-i tanácsülési jegyzőkönyvben azt olvassuk, hogy anyagát lebontási kötelezettséggel árverésen értékesítették. Ezt követte a mai Kecskeméti-utca torkolatában állott Kecskeméti-kapu lebontása, amiről az 1794 április 30-án tartott tanácsülés úgy rendelkezett, hogy az építési anyag megvásárlója köteles a lebontási munkát fél esztendő alatt elvégeztetni (das Thor binnen einen halben Jahr ganz abbrechen und die Materialien beseitigen). Utolsónak maradt a mai Kossuth Lajos-utca torkolatában állott Hatvani-kapu, amelyről az 1808 június 7-i helytartótanácsi leirat már úgy emlékezett meg, hogy ez Pest város utolsó városkapuja (sola adhuc in civitate Pestiensi existit). A városkapuk lebontására a közlekedés megkönnyítése érdekében volt szükség, s ugyanezen ok követelte a Váci-utca déli torkolatát elzáró hatalmas körbástya eltávolítását is. A lebontás nehézségei miatt, 1787-ben egyelőre csupán akkora nyílást vágtak rajta, hogy azon át kocsikkal lehessen közlekedni, a bástya többi részét csak utóbb távolították el. Ennek a körbástyának a méreteiről, melynek párja a mai Vigadó-épület déli oldala mellett állott, fogalmat alkothatunk, ha számba vesszük, hogy magassága 5 öl, szélessége 21 öl, mélysége pedig 15 öl volt. Nem csoda ezért, hogy eltávolítása nem történt a városkapukéhoz hasonló módon.⁷⁸

Míg a pesti városfal az előadottak szerint úgyszólván érintetlenül állott a XVIII. század utolsó évtizedéig, s eltávolítása fokozatosan történt, addig a lőcsei erődítményeket a XVII.—XVIII. század fordulóján lezajlott ostromok annyira megviselték, hogy helyreállításukról kellett gondoskodni.⁷⁹ 1725-ben már olyan rossz állapotban voltak ezek az erődítmények, hogy a falakon keresztül szabadon lehetett ki- és bejárni. Ennek ellenére még 1805-ben is csupán olyan

⁷⁸ *Gárdonyi*: A pesti városfal = *Historia* 1929. évf. 4—5. sz.

⁷⁹ *Demkó*: Lőcse története I. k. 175. l.

kikötéssel volt hajlandó a városi tanács a falak mentén elhúzódó telkeket értékesíteni, hogy a vevők kötelesek voltak a városfalat 5 lábnyi magasságban fenntartani, esetleg helyreállítani. A városfejlődés utóbb itt is lehetlenné tette a kikötés fenntartását s a városfal fokozatosan eltűnt.

Az állandó hadsereg intézményének meghonosítása és a haditechnika fejlődése, a városi erődítmények fenntartását korszerűtlenné tették s a legjobb esetben csupán kegyeletes emlékekként maradtak fenn, melyek az elmúlt időkre emlékeztetnek. Amíg azonban ezek legalább szerepüket megváltoztatva maradtak fenn, addig az erődítmények védelmére rendelt fegyverek teljesen eltűntek. Szinte kivétel számba vehető Lőcse esete, amely város ágyúiról tudjuk, hogy azokat III. Károly király 1712-ben Bécsbe vitette.⁸⁰ Éppen ezért úgy látszott, hogy jó szolgálatot teszünk, ha teljes egészükben közöljük azokat a leírásokat, amelyek Pozsony és Lőcse erődítményeinek 1691. évi felfegyverzéséről adnak számot. E leírások nyomán ugyanis talán sikerülni fog megállapítani, hogy hol vannak ma azok a fegyverek, amelyek hajdan a nevezett városok védelmére szolgáltak.

I.

Lőcse város fegyvereinek és löszereinek leírása 1691-ből.

Verzeichnusz was sich in allhiesigem Zeug-Hausz und Thurn vor Munition und Gwehr würklich befindet.

Erstlich im Zeughaus: 1 Haubitz schiest Stein 125 Pfund, item noch 3, eine schiest Stein 6½ Pfund, die andere 5 Pfund, die dritte 1½ Pfund; item Quartierschlang. schiest Eisen 12 Pfund, welche schadhafft ist; item 3 zersprungene Stuckh, haben geschossen Eisen, das eine 6 Pfund, das andere 2 Pfund, das dritte 1 Pfund; item altvätterisch eisern vernogelt Stuck, schiest Eisen 1 Pfund; item 4 altvätterisch eiserne Pöller, worunter einer zersprungen ist; item 2 Orgeln mit 12 Läufl, noch eine mit 2 Leuff; item 68 Doppelhacken-Leuff, item 20 verdorbene Doppelhacken: item 120 alte Musqueten, worunter zuzurichten seynd; item 28 Musqueten-Leuff; item 38 Kartaschen; item 159 Handgranaten, worunter 22 zu füllen seynd; item Pechkrantz 394, item 34 Morgenstern; item 3497 eyserne Kugel zu unsern Stucken tauglich seynd, worunter sich befinden an Gewicht 27—28 Pfund nr. 58, und 14—16—18 Pfund nr. 31, darzu wir kein Geschütz haben; item Doppelhackenkugel eisen und bley 1000+81; item eine Quantität steinerne Kugel, worzu auch kein Geschütz ist; item 1 Protzwagen und 6 Protznägl; item 1 Kasquet samt

⁸⁰ Demkó: Lőcse története I. k. 409. l.

Küres; item 5 Centner Schwebel; item $1\frac{1}{2}$ Kessel Bley ohngefähr von 10 oder 11 Centner; item 4 Pechpfannen; item 1 kleine Fässl Patron zum Handrohr; item ein zersprungene Glock; item ein grosser eiserner Kloyer von einer Glocken; mehr ein eiserner Staugen zu einem Ancker; item 2 vergolte kupferne Blech zu einer Uhr; item 3 Modeln von allhiesigen Kürchthurn.

Folget was sich auf den Thurn und der Stadt befindet.

1. Ober Thor oder Kirchner Thurm: 2 metallene Stuckh, schiesen Eisen, das erste 2 Pfund, das andere 1 Pfund; Doppelhacken 24, auch Kugeln darzue; Stuckkugel 40, Handgranaten 4, Pechkrantz 6.

2. Schneider Thurm: 2 metalline Stuck, das eine schiest Eisen $5\frac{1}{2}$ Pfund, das andere 28 Loth; 18 Doppelhacken sammt Kugeln darzue; Kartuschen 6, Lunten 4 Zentner, Handtgranaten 6, Stuckkugeln 30, ein Kessel bleyer Rohr-Kugel.

3. Messerschmidt Thurn: 1 metallen Stuckh, schiest Eisen $1\frac{1}{2}$ Pfund, Doppelhack 11, Kugel auch darzue, Stuckkugel 20, 4 Pechkrantz.

4. Nadler Thurn: Mangeln 2 gute Stuckh bis 3; 15 Doppelhacken, 21 Stuckkugel 3 Pfund, 6 Kartaschen.

5. Fleischhacker Thurm: 2 metallin Stuckh, das eine schiest Eisen 3 Pfund, das andere $1\frac{1}{2}$ Pfund; Doppelhacken 22, Stuckkugel 20, Pechkrantz 8, Handtgranaten 4.

6. Nieder Thor seyndt Gerber und Schmidt; 2 metallen Stuckh, jedes zu 1 Pfund; 11 Doppelhacken, 20 Stuckkugel, 3 Pechkrantz; im Thor einwendig befindet sich 1 Orgel mit 5 Lauf und 4 Doppelhacken.

7. Kupferschmidt und Becker-Thurm: 1 metallen Stuckh, schiest 28 Loth Eisen, gehet eins ab; 13 Doppelhacken, 30 Stuckkugeln, 9 Pechkrantz.

8. Tischler und Zismamacher-Thurn: 1 metallen Stuck, schiest Eisen 18 Loth, 10 Doppelhacken, 3 Pechkrantz.

9. Schuhmacher-Thurm: 1 metallen Stuckh, schiest Eisen 1 Pfund, ein Stuck gehet ab; 11 Doppelhacken, 4 Handtgranaten, 30 Stuckkugeln, 4 Pechkrantze.

10. Leinweber-Thurn: Gehet ab 1 Stückel; 12 Doppelhacken, 6 Handtgranaten, 2 Sturmkrentz, 5 Pechkrentz.

11. Binder und Wagner-Thurn: 1 metallen Stuck, schiest Eisen 28 Loth, gehet auch ein Stuck ab; 14 Doppelhacken, 3 Handtgranaten, 24 Stuckkugeln, 3 Sturmheffte, 5 Pechkrentz, 14 Fusz-Eisen.

12. Klein Scharffheck, Tuchmacher-Post: Gehet ab nr 1 Stuck oder 2; 17 Doppelhacken, 15 Centner Pulver, 5 Handtgranaten.

13. Gross Scharffheck, Tuchmacher Thurn: 1 metallen Stückel, schiest 30 Loth Eisen auf diesem Thurm, welcher vornehmen ist zu einer Defension; gehen 2 Stuckh ab; 5 Doppelhacken, 20 eisern Stuckkugeln.

14. Schösser und Hutter Thurn: ein metallen Stuckh, schiesst Eisen 3 Pfundt, gehet eines ab; 11 Doppelhacken, 9 Kartatschen, 6 Handtgranaten, 24 Stuckkugel.

15. Rührer, Sattler, Peitler, Schwartzferber Thurn: ein metallen Stuck, schiest Eisen 18 Pfundt, allhier gehen 2 Stuck ab; 20 Doppelhacken, 30 Stuckkugel, 8 Handtgranaten, 4 Pechkrentz.

Von Pulver Abgang 30 Centner.

Leutschau, anno 1691. 15. Januarii. Petrus Cramer Stadt-Bichsen-Maister. (Litterae Camerae Anni 1691 Nr 1).

II.

Pozsony város fegyvereinek és löszereinek leírása 1691-ből.

Anno 1691. den 5. Octobris seind die auf denen Thurn umb die Statt Prespurg befindende Stukh und anderer Schiesszeug besichtiget und nachfolgender Gestalt befunden worden:

No 1. Himmelreich: Ein 1 pfundiges Schlangel, wegt 5 Centen 59 Pfund, gossen durch Michael Tobler Anno 1555; ein 1 pfundliges detto wegt 5 Centen 55 Pfund, gossen durch I. A. zu Prespurg Anno 1647; 5 Doppelhaken, 5 Pöller, 1 Kozenkopf.

No 2. Schuester Thurn: Ein 1 pfundtliges Schlangel, wegt 5 Centen 20 Pfund, gossen durch I. A. zu Prespurg Anno 1647; zwey Cammer-Stückhl mit 2 Cammern, 4 Doppelhäkhen, 1 lederner Pulver-Sakh.

No 3. Unter dem Fischerthierl: Ein 3 und $\frac{1}{2}$ Pfund schiessende Schlangen, wegt 9 Centen 85 Pfund, gossen durch Michael Tobler Anno 1555, hiebey ist Lafetten und Reder ganz verfault, muss ganz neu geschiffet werden; zwey Cammer Stückhl mit 7 Cammern; 6 Doppelhäkhen, ein Trühel mit Kugl und Kartaschen, ein lederner Pulver-Sakh.

No 4. Peckhen Thurn: Ein zweypfundtliges Schlangel, wegt 9 Centen, gossen durch Thomas Dinkhl anno 1592; ein anderthalb pfundtliges detto wegt 5 Centen 59 Pfundt, gossen durch Michael Tobler Anno 1555; zwey Cammer-Stückhl, mit 4 Cammern; ein mangelbahres Commer Stückhl, doch Räder und Schafft guet, ein lederner Pulver-Sakh.

No 5. Auf den Lorenzer Thor: Ein 5 pfundtliges Folkhaun, wegt 15 Centen 89 Pfundt, gossen durch Michael Tobler im Prespurg anno 1555; ein Cammerstück mit 1 Cammer, zwey Doppelhaken, ein Pulversakh.

No 6. Judenthurn: Ein zweypfundtliges Schlangel, wegt 7 Centen 47 Pfundt, gossen durch Wolff Hess Anno 1552, ein Cammer Stückhl mit 2 Cammern, drei Doppelhaken mit Holz geschiffet.

No 7. Pulverthurn: Ein 2 pfundtliges Schlangel, wegt 7 Centen 65 Pfundt, gossen durch Wolff Hess Anno 1550; zwey Cammer Stückhl mit 3 Cammern, zwey Doppelhäkhen mit Holz geschiffet.

No 8. Königs Thurn: Ein dreypfundtliges metallenes Stukh, wegt 10 Centen, gossen durch Christian Berger Anno 1640; ein zweypfundtliges detto, wegt 7 Centen 90 Pfundt, gossen durch Wolff Hess Anno 1550; ein zweypfundtliges detto, wegt 7 Centen 50 Pfundt, gossen durch Wolff Hess anno 1550, alle drey auf beschlagenen Lafeten und gehörigen Ladtzug versehen; zwey Cammer Stückhl mit 4 Cammern, ein lederner Pulver Sakh.

No 9 Unter dem Michaeler Thor und Pollwerk: ein 5 pfundtliges metallenes Stukh, wegt 25 Centen 50 Pfundt, gossen in Augsburg

burg durch Wolff Niedhart anno 1589; ein 3 pfindtiges detto, wegt 10 Centen 40 Pfundt, gossen durch Christian Perger Anno 1645; ein zweipfindtiges detto, wegt 7 Centen 10 Pfundt, gossen durch Michael Tobler Anno 1556; ein deto zwey pfindtiges Schlangel wegt 7 Centen 5 Pfundt, gossen durch Michael Tobler Anno 1556, seindt alle 4 Stukh auf beschlagenen Lafeten und mit gehörigen Ladtzug versehen; item 4 eyserne Cammerstükl mit 7 Cammern, 6 guete mit Holz geschiffte Doppelhakhen, 2 eyserne Hammer, 1 gross Wasserschaff mit Eisen beschlagen, 1 doppelte Feuerspritzen, 4 lederne Wasserämpfer, zwey lederne Pulver Säkh, allerhandt Kartaschen und Kugl.

Seindt in allen 16 metallene Stukh, die wegen zusammen 146 Centen 92 Pfundt, 16 Cammer Stukhl, 28 Doppelhakhen, 5 Pöller und 1 Kozenkopff.

(Litterae Camerae Anni 1691 Nr 9.)

Gárdonyi Albert.